

CASE OF EVANS V. UK

ANNA HORINOVA

Faculty of Law, Masaryk University, the Czech Republic

Abstract in original language:

Příspěvek se zabývá specifiky uplatnění jedné ze základních zásad civilního práva - autonomie vůle - v jedné z oblastí zdravotnického práva. Autonomie jednotlivce, stejně tak, jako svoboda jeho vůle, je zásadní premisou respektování práv pacientů coby příjemců lékařské péče. Rozborem kauzy Evropského soudu pro lidská práva Evans v. UK je poukázáno na obtížnost a kontroverznost uplatnění zásady autonomie vůle v případech asistované reprodukce.

Key words in original language:

Autonomie, vůle, asistovaná reprodukce, embryo, zdravotnické právo, Evans v. UK, Evropský soud pro lidská práva, zpětvzetí, souhlas, soukromý život, Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod.

Abstract:

There are two main topics of this paper. The first one is autonomy of a person and freedom of his/her will, second is consent with medical care. Paper deals with an area in which these two items meet. Selected specifics of an autonomous will of "parties" related to particular case of European Court of Human Rights, which is Evans v. UK, are discussed. It is especially right to private life according to the Convention for Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Key words:

Autonomy, free will, assisted reproduction, embryo, health care law, Evans v. UK, European Court of Human Rights, withdrawal, consent, private life, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

ÚVOD

Netřeba podrobněji rozebírat, že autonomie vůle je jednou ze stěžejních zásad civilního práva. Obzvláště po roce 1989 znovu nalezla své místo mezi základními pilíři tohoto právního odvětví. Že autonomie vůle, potažmo autonomie vůle stran, patří mezi základní principy, či možná spíše zásady, civilního práva není sporu. Málokdy je však diskutována v souvislosti s postavením člověka jako subjektu přijímajícího zdravotní péči. Vyjdeme-li však z pojetí práv osobnostních, jako práv, která vyjadřují elementární respekt k lidské bytosti, její integritě a projevům, potom se nevyhnutelně musíme dobrat k tomu, že člověk jako příjemce zdravotní péče je osobou, jež má zásadně jediné právo rozhodovat o tom, jak bude s jejím zdravím naloženo. Tento postoj reflektuje člověka jako autonomní lidskou bytost, jejíž rozhodnutí jsou nezávislá na vůli jiného subjektu. V případě kauzy paní Evans se tato charakteristika vyjevuje velice zřetelně. Při hlubším průzkumu rozhodnutí vnitrostátních britských soudů a posléze senátu a velkého senátu Evropského soudu pro lidská práva (dále jen "ESLP") nalézáme argumenty, jež nás mohou utvrdit v tom, že ač je za určitých okolností autonomie vůle subjektů v procesu asistované reprodukce pojímána "negativní externalitou", paradoxně spoluutváří prostor pro důsledné respektování této zásady.

1. AUTONOMIE SUBJEKTŮ A AUTONOMIE JEJICH VŮLE

Jak již bylo zkonstatováno v úvodu, pro potřeby této stati je užitečné jít ke kořenům zásady autonomie vůle stran, tedy k autonomii samotného subjektu. Jak uvádí Hurdík¹: "Filosoficky je tato zásada vybudována především na obecném uznání a respektování lidské osobnosti jako souboru hodnot, jedinečných a neopakovatelných, a na uznání základního významu člověka z hlediska společenských vztahů, které determinují jeho život v moderní společnosti."

Autonomie vůle subjektu je pak již jen logickým vyjádřením jeho autonomie. Mít možnost svobodně se rozhodnout, zda a do jakých vztahů, normovaných právem vstoupíme, je důkazem respektu k myšlenkové integritě člověka.

2. SKUTKOVÉ OKOLNOSTI KAUZY

Podstata kauzy Evans v. United Kingdom² spočívá v individuální žalobě, kterou paní Evans podala dle článku 34 Úmluvy o ochraně lidských práva a základních svobod (dále jen „Úmluva“) k ESLP proti státu, jehož je občankou, tedy proti Spojenému království Velké Británie a Severního Irska. Paní Evans se dovolávala porušení článků 2, 8 a 14 Úmluvy.

Paní Evans se svým partnerem v roce 2000 zahájila na jedné britské klinice proces asistované reprodukce. Poté, co absolvovala počáteční vyšetření, byly u ní zjištěny prekancerózní změny na obou ovarích. V důsledku tohoto zjištění lékaři doporučili jejich odstranění. Za účelem zachování možnosti počít pomocí in vitro fertilizace (dále jen „IVF“) potomky, byl paní Evans a jejímu partnerovi doporučen odběr oocytů z vaječníků partnerky. Vzhledem k tomu, že doposud nebyl lékařskou vědou nalezen způsob, jak úspěšně kryokonzervovat lidská vajíčka, musely být oocyty paní Evans oplodněny in vitro spermiemi jejího partnera. Výše popsaná situace byla ošetřena i potřebnými právními kroky, tedy podpisem informovaného souhlasu každého z partnerů s procesem odběru zárodečných buněk a následnou in vitro fertilizací, stejně tak, jako informovaným souhlasem s přenosem embryí. Partneri byli poučeni o skutečnosti, že dle britského Human Fertilisation and Embryology Act 1990 (dále jen "HFEA 1990") může do okamihu přenesení embryí do dělohy ženy, vzít svůj souhlas zpět. Partner paní Evans tedy souhlasil jednak s oplodněním oocytů své partnerky svými spermiemi, jednak dal souhlas k přenesení takto vzniklých embryí do dělohy paní Evans, ovšem za předpokladu že tuto proceduru podstoupí partneri společně. Délka laboratorního uchování embryí byla stanovena na 10 let od okamžiku podpisu dokumentu a partner paní Evans dokonce souhlasil s pokračováním konzervace spermií či embryí v případě svojí smrti či ztráty mentální způsobilosti. Paní Evans podepsala dokument takřka totožného obsahu. V roce 2001 bylo odebráno a oplodněno 11 oocytů. Jako životaschopných se ukázalo 6 embryí, která byla kryokonzervována. Paní Evans byla odebrána obě ovaria a bylo jí doporučeno před přenosem embryí minimálně dva roky vyčkat.

Na počátku roku 2002 se vztah paní Evans a jejího partnera rozpadl a vyvstala mezi nimi otázka osudu společných embryí. Pan J., expartner paní Evans, zaslal na kliniku, kde byla

¹ Hurdík, J. Zásady soukromého práva. Brno: Masarykova univerzita, 1998, s. 35.

² Rozhodnutí Case of Evans v. United Kingdom, Application no. 6339/05 ze dne 10. dubna 2007. [Citováno 15. 5. 2009]. Dostupný z: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=12961674&skin=hudoc-en&action=request>.

embrya dopis, ve kterém klinice oznámil rozpad vztahu s paní Evans a svoje přání, aby jejich společná embrya byla zničena. Klinika seznámila paní Evans s obsahem oznámení, které obdržela od pana J. a se skutečností, že nyní je její povinností vyplývající z HFEA 1990 embrya zničit.

3. PRÁVNÍ KONTEXT PŘÍPADU

Vzhledem k tomu, že gros kauzy Evans v. UK spočívá v posouzení souladu vnitrostátních norem s předmětnými články Úmluvy, bylo by vhodné ve stručnosti nejprve charakterizovat relevantní britské právo a posléze učinit pár poznámek k dotčeným článkům Úmluvy.

3.1 HFEA 1990

Jak již bylo řečeno, na problematiku asistované reprodukce dopadá HFEA 1990. Jedná se o zákon vytvořený na základě dlouhodobého úsilí komise Emily Warnock, jež byla britskou vládou požádána, aby shromáždila klíčové informace právního, lékařského etického a sociologického charakteru týkající se umělého oplodnění a souvisejících lékařských technik.

Ustanovení³, jež se stalo předmětem kritiky paní Evans, vyžaduje písemnou formu souhlasu, a aby byl tento souhlas považován za účinný, nesmí být vzat zpět. V souhlasu s přenesením embryí musí být specifikováno, k jakému účelu se takový souhlas dává. Jsou zde dány tři možnosti. Buď může být dán souhlas s užitím embryí pro potřeby jiného páru, projektu či výzkumu anebo pro umělé oplodnění, které podstoupí společně ti, jež souhlas poskytují. Posledně uvedenou alternativu zvolili paní Evans a pan J. Zákon rovněž ukládá zdravotnickým pracovníkům povinnost poučit pacienty o znění zákona a o jejich možnostech, včetně té, že mohou svůj souhlas vzít kdykoliv před přenesením embrya zpět.

3.2 ČLÁNEK 2, 8 A 14 ÚMLUVY

Vzhledem k zaměření této stati nebude prostor pro to, věnovat se podrobněji namítanému porušení článků 2 a 14 Úmluvy, jakkoliv by to přineslo řadu zajímavých podnětů k zamyšlení.⁴ Zůstaňme pouze u konstatování, že článek 2 deklaruje právo na život, respektive jeho ochranu, zatímco článek 14 zákaz diskriminace.

Stěžejním je však článek 8, zakotvující právo na respektování soukromého a rodinného života. Jeho znění je:

(1) Každý má právo na respektování svého soukromého a rodinného života, obydlí a korespondence.

³ Schedule 3, Section 12 HFEA 1990

⁴ Např. In Furrow, B. R., et col.: Health Law. Cases, Materials and Problems. 5th Edition. West, a Tomson business, 2004, 1569 pgs. ISBN 0314151540. Montgomery, J. Health Care Law. 2nd Edition. Oxford: Oxford University Press, 2003, 515 pgs.

(2) Státní orgán nemůže do výkonu tohoto práva zasahovat kromě případů, kdy je to v souladu se zákonem a nezbytné v demokratické společnosti v zájmu národní bezpečnosti, veřejné bezpečnosti, hospodářského blahobytu země, ochrany pořádku a předcházení zločinnosti, ochrany zdraví nebo morálky nebo ochrany práv a svobod jiných.

Rozsah článku 8 je v souladu s judikaturou ESLP a výkladem relevantní literatury poměrně široký.⁵ V prvé řadě je třeba odlišovat pojmy "soukromý život" a "rodinný život", přičemž první ze zmíněných kategorií by se dala považovat za širší. Právo na ochranu rodinného života je garantováno užšímu okruhu subjektů, a to pouze v určitých situacích. A právě proto, že paní Evans a pan J. nebyli manželé, musela paní Evans svůj požadavek opřít o právo na ochranu soukromého života.

4. ROZHODNUTÍ VNITROSTÁTNÍCH SOUDŮ

4.1 HIGH COURT

Spor se z iniciativy paní Evans ocitl u britského „High court“. Paní Evans požadovala, aby byl pan J. donucen svůj souhlas obnovit a aby bylo deklarováno, že pan J. nemohl a nemůže svůj původní souhlas platně vzít zpět. Dále navrhovatelka argumentovala tím, že britské právo nekoresponduje s články 2, 8 a 14 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod. Dle paní Evans by mělo být embryím garantováno právo na život a jí samotné právo na respektování soukromého a rodinného života dle článku 8. V rámci řízení před Nejvyšším soudem byla vydána předběžná opatření ukládající klinice, která embrya uskládňovala, aby embrya zůstala konzervována do okamžiku ukončení řízení. Po uzavření dokazování byl v říjnu roku 2003 návrh paní Evans zamítnut.

Soudce Wall J., jenž případ p. Evans posuzoval, se s argumenty paní Evans týkajícími se porušení Úmluvy vypořádal následovně:

1. Embryo není možno považovat za lidskou bytost coby držitele práv garantovaných Úmluvou.
2. Právo na respektování soukromého a rodinného života paní Evans nebylo porušeno. Soud sice připustil, že relevantní ustanovení HFEA 1990 mohou být s to narušit právo obsažené v čl. 8 Úmluvy, nicméně je v souladu s principem proporcionality, že předmětná právní úprava je založena na existenci 2 pilířů, tedy na principu souhlasu stran a na principu zájmu nenarozeného dítěte.

Je zajímavé, že v rozsudku bylo poukázáno na nutnost nediskriminačního zacházení s literou zákona, a to v tom ohledu, že kdyby byla situace opačná, tedy obětí prekancerózy byl muž, nikdo by nemohl namítat, že žena, jež by nosila jeho dítě po rozchodu páru, nemá právo svůj souhlas s embryotransferem zrušit.

⁵ Např. Ovey, C. White, R. The European Convention on Human Rights. 4th Edition. Oxford: Oxford University Press, 2006, pgs 240 - 299.

4.2 COURT OF APPEAL

Paní Evans podala odvolání proti rozhodnutí Nejvyššího soud k Odvolacímu soudu („Court of Appeal“), které bylo ovšem rozhodnutím z června 2004 zamítnuto. Odvolací soud opřel svůj rozsudek takřka o stejná zdůvodnění jako jeho předchůdce. Poukázal na to, že ex-partner paní Evans souhlasil s léčebnou procedurou pouze tehdy, podstoupí-li ji oba společně („treatment together“).

Soud uzavřel, že by byl enormně opatrný, aby svým rozhodnutím nezměnil anebo nevytvořil odlišný princip zpětvzetí souhlasu, než na jakém je z vůle Parlamentu postaven de lege lata.

Court of Appeal zopakoval stanovisko High Court ve smyslu ospravedlnitelnosti a proporcionality zásahu do soukromého života stran z těchto důvodů: pokud by byl souhlas koncipován jako nedefinitivní, potom by se dostaly do střetu zájmy na ochranu soukromého života paní Evans a pana J., jelikož ten se nechce stát otcem jejího dítěte. Do takové míry, do jaké by nebyl respektován privátní život pana J. by naopak byla upřednostněna ochrana soukromého života paní Evans. „Dle názoru Parlamentu je zapotřebí bilaterálnosti souhlasu k implantaci embrya, nejen k odebrání a uchování genetického materiálu. Tento předpoklad nelze splnit, pokud jedna polovina souhlasu se přestane být účinnou. Zmírnit tento požadavek v zájmu zachování proporcionality, za účelem překonání jinak neřešitelného biologického handicapu navrhovatelky, tím, že by byl souhlas partnera sice důležitý, nikoliv však určující, by mělo za následek vznik nových, ještě hůře překonatelných těžkostí v rozhodování a rozhodovací konzistenci. Sympatie a účast, které každý chová k navrhovatelce, však nemohou překonat legislativní schéma, to by bylo nepřiměřené.

Velmi zajímavé postřehy formulovala Lady Justice Arden: „Přesto, že HFEA 1990 užívá lékařských pojmů, jako gameta nebo embryo, nepochybně upravuje velice emocionální téma jako je neplodnost a genetický materiál dvou jedinců, pokud je implantován, může vést k narození dítěte. Neplodnost může mít za následek velké psychické zatížení. Mnoha ženami je schopnost dát život dítěti vnímána jako životní poslání, osobní naplnění a smysl života. Toto téma se dotýká se jejich identity a důstojnosti.“ Stejně jako její kolegové, i Její Ctihodnost Arden souhlasila s tvrzením, že současné pojetí trvalého souhlasu dle HFEA 1990 je v souladu s Úmluvou. Jedná se o eticky obtížné rozhodnutí a dosažení rovnováhy mezi stranami je primárně věcí Parlamentu. Parlament zaujal stanovisko, že nikdo nemá moc eliminovat nutnost souhlasu genetického rodiče. Prozíravost takového postoje, je dle Arden ilustrována okolnostmi předmětného případu. Osobní poměry stran jsou odlišné od situace, která existovala na začátku. Pro soud by tedy bylo obtížné zhodnotit, zda dopad zpětvzetí souhlasu pana J. na navrhovatelku by byl větší než neplatnost zpětvzetí na pana J. Soud nemá žádný styčný bod pro tvorbu takového úsudku. Fakt je ten, že každá lidská bytost má právo na ochranu před zásahy do jeho/jejího soukromého života. Toto je aspekt principu sebekontroly neboli osobní autonomie, nezávislosti, svobody. Nelze říci, že zásah do práv pana J. je ospravedlnitelný proto, že je nezbytný pro ochranu práva navrhovatelky. Právo navrhovatelky je kvalifikováno stejným způsobem jako právo pana J. Oba musejí mít ekvivalentní práva, ačkoliv jejich přesný rozsah není z formulace čl. 8 Úmluvy zřejmý. Zásah do soukromého života navrhovatelky je ospravedlnitelný také s přihlédnutím k odst. 2 čl. 8, jelikož v případě, že by argumentu navrhovatelky bylo vyhověno, bylo by to v rozporu s právem genetického otce nestát se rodičem. Mateřství by zcela určitě na navrhovatelce vymáháno nebylo, obdobně by tedy mělo být přístupováno k vymáhání rodičovství pana J. Obzvláště pak v případě, kdy se jedná rovněž o finanční odpovědnost vůči dítěti vzešlou ze zákona.

5. ROZHODNUTÍ SENÁTU A VELKÉHO SENÁTU

V kauze Evans v. UK rozhodoval ESLP dvěma rozsudky. První z nich byl vydán dne 7. 3. 2006, a to senátem, který podání navrhovatelky zamítl. Na to konto paní Evans využila možnosti, jež jí nabízí čl. 43 Úmluvy a podala podnět k postoupení věci velkému senátu. Ani ten však nerozhodl v její prospěch.

5.1 ROZHODNUTÍ SENÁTU

Argumenty senátu se do značné míry kryjí s argumenty vnitrostátních britských soudů. Vyjádřil se však k doktríně margin of appreciation, a to konkrétně k tomu, zda není v projednávaném případě uplatněna vůči Velké Británii extenzivněji, než by měla být. Senát poukázal na skutečnost, že v rámci Evropy není problematika asistované reprodukce a souvisejících otázek regulována jednotně. Tím pádem by měla být státu ponechána volnost k vlastnímu legislativnímu uchopení. Uzavřel tedy, že doktrína margin of appreciation zde nebyla uplatněna neúměrně široce.

Zajímavé je, jak se senát postavil k bezvýjimečnosti možnosti zpětvzetí souhlasu s embryotransferem. Vyzdvihl, že tato skutečnost naprosto koresponduje s jedním z elementárních pilířů právního státu - zásadou právní jistoty. Účastníci právních vztahů by měli mít možnost předvídat, jaké následky bude jejich jednání mít a podle toho se zařídit. Pokud by zde byla eventualita, že ve výjimečných případech je možné zpětvzetí souhlasu "zneplatnit", pak by ten, kdo takový souhlas dává, byl postaven do situace, že jeho rozhodnutí může být nezávisle na jeho názoru změněno, což by bylo v přímém rozporu se zásadou právní jistoty. Právě v eticky citlivých otázkách je jasné pravidlo důležité pro zachování právní jistoty subjektů a důvěry v právo všeobecně

Dále senát zopakoval, že oba partneři dostali před podpisem souhlasu všechny informace relevantní pro tvorbu jejich svobodného rozhodnutí.

Senát neshledal v možnosti zpětvzetí souhlasu porušení spravedlivé rovnováhy dle čl. 8, a to ani za specifických okolností případu paní Evans

5.2 ROZHODNUTÍ VELKÉHO SENÁTU

Velký senát konstatoval, že stížnost p. Evans spočívá ve znemožnění stát se matkou geneticky příbuzného dítěte, spadá tedy do rámce čl. 8. Dle senátu dochází ke konkurenci aplikace čl. 8 a zájmy obou subjektů jsou zcela neslučitelné. Velký senát potvrdil argumenty senátu a vyjádřil se v tom smyslu, že jasné a nezvratitelné právní pravidlo neslouží jen jednotlivci, ale zejména právní jistotě celku.

Velký senát rovněž dospěl k závěru, že je zde dána pozitivní povinnost státu⁶ přijmout opatření nezbytná k ochraně soukromého života a nastolit rovnováhu mezi zájmy jednotlivce a zájmy společnosti. Další poznatky velkého senátu by se daly shrnout takto:

⁶ K charakteru pozitivní povinnosti státu viz. Ovey, C., White, R. The European Convention on Human Rights. 4th Edition. Oxford: Oxford University Press, 2006. Pgs 242 - 245.

1. The margin of appreciation je uplatňována zejména tam, kde se jedná o eticky citlivé otázky, u nichž neexistuje širší konsensus či společné východisko. V dnešní době může existovat časový úsek mezi oplodněním vajíčka spermií a otěhotněním. Toto dřív nebylo možné. Je tedy na každém státu, aby pravidla, která budou platit v rámci této periody, sám určil dle svého uvážení. Spojené království Velké Británie a Severního Irska se svou vnitrostátní úpravou nevymkla z rámce poskytnutého margin of appreciation. HFEA 1990 představuje propracovanou právní normu, jež reflektuje morální, etická a sociální dilemata vědeckého pokroku reprodukční medicíny.
2. Právě nemožnost naložit s genetickým materiálem bez souhlasu toho, od něž pochází, je výrazem úcty k lidské důstojnosti a svobodné volbě člověka.
3. Vnitrostátní právní norma, jež umožňuje vzít souhlas s přenosem embryí zpět, nastoluje spravedlivou rovnováhu mezi konkurujícími si zájmy obou subjektů. Bezvýjimečnost nastoluje právní jistotu. Pokud by byl případ od případu souzen dle okolností, bylo by rozhodování enormně obtížné a pravděpodobně málo konzistentní.
4. Paní Evans, stejně tak, jako pan J. dali svobodný a hlavně informovaný souhlas.
5. Výše uvedené principy jsou v souladu s čl. 8.

Soud vyjádřil paní Evans velké sympatie a pochopení, nicméně jasně vyjádřil své stanovisko ve smyslu přes to všechno nemožnosti nadřadit zájmy paní Evans nad zájmy pana J.

ZÁVĚR

Rozsudek Evans v. UK představuje výjimečně bohatý zdroj informací, poznatků a zaznamenání myšlenkových pochodů zainteresovaných osob. Je tomu tak zejména z toho důvodu, že se nejprve soudci vnitrostátních soudů a posléze i Evropského soudu pro lidská práva, museli vypořádat s řadou poměrně závažných morálních, etických a právních dilemat. Někomu se může konečné stanovisko velkého senátu k požadavkům paní Evans zdát neúměrně tvrdé. Při hlubším zamyšlení však dospějeme k závěru, že daná kauza se nedala vyřešit uspokojivě pro obě strany sporu naráz. Otázka tedy spočívala spíše v nalezení spravedlivé rovnováhy mezi ochranou práva paní Evans na to, stát se matkou geneticky příbuzného dítěte a ochranou práva pana J. mít možnost svobodně se rozhodnout o svém rodičovství. Vzhledem k tomu, že oba byli partneři seznámeni s tím, že taková situace, která nakonec skutečně nastala, je reálně možná, lze se nakonec s rozhodnutím ESLP i přes jeho zdánlivou morální rozpolcenost, ztotožnit.

Literature:

- Furrow, B. R., et col.: Health Law. Cases, Materials and Problems. 5th Edition. West, a Tomson business, 2004, 1569 pgs. ISBN 0314151540.
- Hurdik, J. Zásady soukromého práva. Brno: Masarykova univerzita, 1998, 168 s. ISBN 8021020016.
- Montgomery, J. Health Care Law. 2nd Edition. Oxford. Oxford University Press, 2003, 515 pgs.

*Dávid R., Neckář J., Sehnálek D., (Editors). COFOLA 2009: the Conference Proceedings, 1. edition.
Brno : Masaryk University, 2009, ISBN 978-80-210-4821-8*

- Ovey, C., White, R. The European Convention on Human Rights. 4th Edition. Oxford:
Oxford University Press, 2006, 591 pgs. ISBN 0199288100.

Reviewer:
Milana Hrusakova

Contact – email:
horinova.anna@seznam.cz